Sugat sa Dibdib Ng Lungsod

SOLIMAN AGULTO SANTOS

Sugat sa Dibdib Ng Lungsod

AT IBA PANG TULA

SOLIMAN AGULTO SANTOS

SENTRO NG WIKANG FILIPINO - UP DILIMAN 2020

Sugat sa Dibdib ng Lungsod at iba pang tula

©2020 Soliman Agulto Santos at Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman

Hindi maaaring kopyahin ang anumang bahagi ng aklat na ito sa alinmang paraan – grapiko, elektroniko, o mekanikal – nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may hawak ng karapatang-sipi.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Santos, Soliman Agulto.
Sugat sa dibdib ng lungsod at iba pang tula /
Soliman A. Santos. – Quezon City: Sentro ng Wikang
Filipino-UP Dilman, ©2020.
pages, cm

ISBN 978-621-8196-25-4

Filipino poetry. I. Title.

899.2111 PL6058.6 P020200084

Soliman Agulto Santos May-akda

Michael Francis C. Andrada Pangkalahatang Patnugot ng Proyektong Aklatang Bayan Direktor, Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman

Maria Olivia O. Nueva España Tagapamahalang Patnugot ng Proyektong Aklatang Bayan

Erwin Pascual Likhang-Sining sa Pabalat

Wences Balanquit Disenyo ng Aklat

Kinikilala ng Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman ang Opisina ng Tsanselor ng Unibersidad ng Pilipinas para sa pagpopondo ng proyektong ito.

Inilathala ng: Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman 3/Palapag Gusaling SURP, E. Jacinto St., UP Campus, Diliman, Lungsod Quezon Telefax: 8924-4747

Telepono: 8981-8500 lok. 4583

Ang Aklatang Bayan Online at ang Paglalathala ng/sa Kasalukuyan

Noong 1989, pinagtibay at ipinatupad sa Unibersidad ng Pilipinas (UP) ang Patakarang Pangwika na naglalayong gamitin at hustuhin ang wikang Filipino bilang midyum ng pagtuturo, pananaliksik, at paglilimbag. Itinatag ang Sentro ng Wikang Filipino sa parehong taon upang tuparin ang mandatong ito. Bukod sa pagtalima sa probisyong pangwika ng Konstitusyon ng Pilipinas, ang Patakarang Pangwika ng UP ay pagsandig at pagtindig na pinakamabisa at pinakaangkop ang sariling wika upang isulong at palakasin ang makabayan, makatao, siyentipiko, at makatarungang oryentasyon ng edukasyon.

Unang hakbang ang pagkakaroon ng Patakarang Pangwika sa UP. Sa pamamagitan ng Sentro ng Wikang Filipino, pinagyayaman at pinauunlad ang produksyon at distribusyon ng kaalaman gamit ang wikang Filipino. Noong 1994, sinimulan ang proyektong Aklatang Bayan na naglalayong maglimbag sa wikang Filipino ng mga aklat at pananaliksik sa iba't ibang disiplina.

Sa panunungkulan ng dating direktor na si Dr. Rommel B. Rodriguez, pinalawak ang maaabot ng Sentro ng Wikang Filipino — UP Diliman (SWF-UPD) sa ilalim ng proyektong e-Bahagi o Aklatang Bayan Online. Sinimulan ito bilang pag-a-upload sa seksyong e-Bahagi ng website ng SWF-UPD ng mga PDF (portable document format) na bersiyon ng isina-aklat na mga piling tesis at disertasyon sa UP, anuman ang disiplina, na gumagamit ng wikang Filipino. Malaya rin itong nada-download ng sinumang interesado.

Sa ika-30 taon ng Sentro ng Wikang Filipino noong 2019, sa simula ng panunungkulan ng bagong direktor ng SWF-UPD na si Dr. Mykel Andrada, katuwang ang tagapamahalang patnugot ng proyekto na si Gng. Maria Olivia O. Nueva España at ang iba pang mananaliksik at kawani ng SWF-UPD, higit na ibinukas ang proyektong Aklatang Bayan para sa paglilimbag gamit ang plataporma ng internet. Pormal na tinaguriang Aklatang Bayan Online, inililimbag online ang mga PDF na bersiyon ng mga aklat, pananaliksik, pag-aaral, at malikhaing produksyon para sa libreng pag-download at pamamahagi. Tumugon sa panawagan ang maraming mga guro, iskolar, mananaliksik, at manunulat upang magsumite ng kanilang mga manuskrito sa layuning maibahagi ito sa pinakamalawak na mambabasa. Sinuportahan at

pinondohan ito ng dating Tsanselor ng UP Diliman na si Dr. Midhael L. Tan. Ibinukas rin ang nasabing proyekto para sa print-on-demand na posibilidad ng paglilimbag. Nagpapatuloy pa rin sa pangangalap ng mga manuskrito ang SWF -UPD para sa Aklatang Bayan Online.

Bahagi ito ng masidhing paninindigan para sa pagpapalakas at pagsusulong ng wikang Filipino at ng makabayang edukasyon. Dahil naninindigan ang pamunuan at opisina ng SWF-UPD na dapat malaya at mapagpalaya ang kaalaman — na hindi ito dapat nahahadlangan ng elitistang ekonomiya, hindi dapat para sa iilan lamang, at hindi dapat nagsisilbi sa mga diyos-diyosan. Dapat naaabot nito ang pinakamalawak na hanay ng mamamayan. Dahil para saan pa ang kaalaman kung mabubulok lamang ito sa malalamig at inaagiw na espasyo ng kahungkagan.

Ngayong 2020, sa gitna ng pagharap sa pagpaslang sa wikang Filipino sa kolehiyo, sa gitna ng pandemya at sa krisis sa pamahalaan, sa gitna ng banta sa kalayaan at karapatan, at sa gitna ng hindi normal na "new normal," higit na naninindigan ang Sentro ng Wikang Filipino – UP Diliman na ang wikang Filipino bilang wikang malaya at mapagpalaya ay napakahalaga para sa pagtatanggol at pagpapagaling ng bayan.

Ang Aklat Sanyata ng Sentro ng Wikang Filipino — UP Diliman ay serye ng mga akda at pananaliksik sa panitikan, malikhaing pagsulat at produksyon, wika, sining, komunikasyon, midya, pamamahayag, at humanidades. Sa wikang Iloko nagmula ang salitang "sanyata," na nangangahulugang "liwanag" o "ganda."

NILALAMAN

PAUNANG SALITA

MINSAN SA NORTH EXPRESSWAY

Mula sa pampang ng Ilog Pasig

HUNYO'T MALAYO

9

31 32

SUGAT SA DIBDIB NG LUNGSOD

11	Ang Silbi ng Ulan sa Buhay Nila
12	Piyon
13	Ang Inyong lingkod na pulubi
15	ISANG MADALING-ARAW SA MAYNILA
17	Mula sa Isang Paupahang Silid sa Krus na Ligas
19	Sugat sa Dibdib ng Lungsod
21	SA CUBAO
22	Pauwi sa Nayon
25	Galing sa Vigan
26	Pagluwas
27	Tanawin Mula sa Baybayin ng Rosario, Cavite
28	CHICKENJOY
29	Ванау
30	ENDO

ANG ILOG NAMIN

34 Mangingisda

- 35 MANGGAGAPAS
- 36 Oda sa isang bagong timba
- 37 NAGLALAKO SIYA NG ISDA
- 38 Oda sa Sagwan
- 39 PALAPAT
- 40 ANG ILOG NAMIN
- 42 SA DUONGAN, IKA-PITO NG GABI
- 43 ANG MGA BITUIN
- 44 PAGHIHINTAY SA PALAKAYA
- 45 Oda sa langay-langayan
- 47 AWIT NG LANGAY-LANGAYAN SA DAGAT
- 48 PAGHAHAYUMA
- 49 LASANG GILIK
- 50 SA STA. CRUZ, PAOMBONG: ISANG PAGDALAW
- 51 PAHIMAKAS NG ISANG BANTAY-PALAISDAAN
- 52 ANG IYONG PALAISDAAN
- 53 BAKIT MO AKO PINAGTATANIM?
- MARAKULYO NG DAGAT
- 56 ANG KALAWAKAN NG LAWA
- 57 PARABULA NG SIYENTISTA'T MANGINGISDA
- 58 Baha

LATAY NG HILIS SA ALAALA

- 61 LATAY NG HILIS SA ALAALA
- 62 MAY BANTANG GALIT ANG KULIMLIM NA LANGIT
- 63 GUSTO KONG IKA'Y KATULAD NG BITUIN KIDLAT
- WALA AKONG SUKAT MAIBIGAY SA IYO

65	Sembreak
66	Isang Dapithapon sa Harap ng OSR
67	Ang Bawat Araw ay Isang Bakasakali
68	Kung Nandito Ka
69	SA IYONG PAGLISAN
	Sa Gabi ng Pagluluksa
70	Sa Pamumunga ng mga Palay

- 71 SA MALAYO
- 72 NGAYONG GABI'Y AYOKONG MAKITA ANG BUWAN
- 73 KAY JENNY

TULA, TABAK, PUNGLO AT IBA PANG BAGAY NA SUMUSUGAT

75	Paanyaya ng Buwan	
	IBON AT MANDIRIGMA	

- 76 AWIT NG HUKBO
- 77 ANG AMING GOBYERNO
- 78 AT TINAWAG SILANG MGA BAGONG BAYANI
- 80 Mga Tanong at Sagot
- 81 ANG ALAMAT NG DALAWANG BINHI
- 82 ANG BISIG NG MAKATA
- 83 ANG MAKATA AY MANDIRIGMA
- 84 SA ALAALA NG ISANG KASAMANG NAMATAY
- 85 BAKIT TUMAAS ANG PRESYON NG DUGO NI KA BEL
- 88 SA MAKATA NG IKA-21 SIGLO
- 89 Daang Matuwid
- 90 SA GILID-GILID
- 91 SA ANIBERSARYO NG MASAKER SA HACIENDA LUISITA
- 92 VILLANELLE SA PAGBABAGO
- 93 K

Sugat sa Dibdib Ng Lungsod

AT IBA PANG TULA

SOLIMAN AGULTO SANTOS

RAMON GUILLERMO

Ang mga tula ni Soliman Agulto Santos ay mabibisang aralin sa ekonomiyang pampulitika ng lumalalim at tumitinding mga ugnayang malapyudal sa kanayunan ng Pilipinas. Sa pinakaunang tula sa koleksyon na pinamagatang "Minsan sa North Expressway," inilarawan ang isang imahinaryong pagprotesta ng mga larawan ng iba't ibang propesyon na naglalako ng mga produkto sa mga karatula sa tabing highway. Sinimulan ang protesta ng pagbaba mula sa karatula ng larawan ng isang magsasaka na nagbebenta ng pestisidyo. Sa dulo ng tula, sa bukana ng lungsod, ay sisigaw silang "kami'y hindi ipinagbibili." Mapapansin sa depiksyon na ito ang transpormasyon ng magsasaka mula kasamang nakikihati sa ani patungo sa pagiging sahurang manggagawa na sapilitang kailangang magbenta ng lakas-paggawa sa pamilihan ng paggawa sa bungad ng lungsod.

Tampok din ang transpormasyong ito sa tulang "Bakit mo ako pinagtatanim?," na tumatalakay sa paglipat ng itinatanim ng magsasaka mula bigas o iba pang kapaki-pakinabang na pananim patungo sa mga halamang pang-eksport na hindi niya maaaring makain. Hindi siya maaaring makihati sa hindi niya makakain at dulot nito'y sahod na lamang ang maaari niyang matanggap bilang bahagi ng kanyang likhang produkto. At dahil wala nang takdang hatian, lumilitaw ang tila balintunang larawan ng magsasakang umaani naman ngunit nababaon pa rin siya sa utang. Ganito ang tema ng

"Pahimakas ng Isang Bantay-palaisdaan,"

"Alam ko, ang tasik ng tubig-alat, ang amoy kung ang bangus ay lasang gilik o kung nagluluno ang mga sugpo o kung ang mga ito ay may sakit. Ngunit ang lapis ng aking amo ay hindi ko maunawaan, umaani kami'y nagkakaroon pa ako ng utang."

Sa tulang "Mangingisda," inilarawan ang panganib at pangambang kailangang pangibabawan upang "manghuli ng tatlong subong kanin." Sa ganitong payak na pangungusap ay nailalarawan ni Santos ang proseso ng pagpapalitan ng kalakal na isdang "hinuhuli" para sa pera na ipinapagpalit naman para sa kalakal na bigas na kapag niluto ay makakain bilang "tatlong subong kanin." Kung gayon, may angking agwat sa pagitan ng "inani" sa pagkain na siya namang "gutom na bibig" ("Paghahayuma"). sa Nakapagitan sa dalawang ito ang salapi. Lalo pang pinaigting ang temang ito sa "Oda sa isang bagong timba" na nagsasalaysay ng kuwento hinggil sa isang ina na naglalako ng isda sa iba't ibang lugar bitbit ang isang lumang timba upang may mapakain sa kanyang mga anak. Ang timba ang sumisimbolo sa proseso ng pag-ikot ng kalakal upang mapalitan ng salapi na maipambibili naman ng mga kalakal na maaaring makain. Malinaw ito sa sipi sa ibaba,

> "nagpupugay ako sa iyo, munting timba gusto ko ring sabihin sa iyo na kahawig mo ang lumang timba ni inang

na kasa-kasama niya sa iba't ibang lugar sa paglalako ng isda para kami'y kanyang mapakain."

Dalawang katotohanan ang inilalarawan ni Santos: (1) Ang tao ay hindi maaaring mabuhay sa produkto lamang ng sariling kamay at sa gayo'y kailangang may maganap na pagpapalitan ng mga kalakal; (2) Ang kasaganahan ng ani, maging pananim man o isda, ay hindi tuwirang mapapakinabangan ng lumikha nito. Maaaring may kasaganahan nga, ngunit para lamang ito sa iilan. Sa kabila ng paminsan-minsang anyong "Piyesta,"

Sa nayong sagana sa hipon, alimasag, tilapya, aligasin, alimango... ay totoo! totoong nagkakagutom ang mga tao.

Mahusay na nailalarawan ng mga tula ni Santos ang dati nang pagsasamantala at karukhaan sa nayon na tradisyonal na paksain ng panitikan, ngunit masasabing higit na sensitibo rin ang kanyang mga obra sa mga masasalimuot na kontemporaryong kontradiksyon na nalilikha ng mga papalalim at papatinding mga ugnayang kapitalista sa larangang agrikultural. Ang dating mga ugnayang paternalistiko at pyudal ay ganap nang napapalitan ng mga ugnayang tahasang magkasalungat at marahas. Kung babalikan muli ang tulang "Bakit mo ako pinagtatanim?,"

"Suminghal ang amo at nagkasa ng baril. Umuwi ang magsasaka at sa kubo niya'y ihinasa ang kinakalawang niyang gulok."

Para kay Santos ay wala nang puwang ang anumang romantisasyon ng kanayunan na palasak sa mga makata. Kung ihahambing sa kalunsuran, wala nang ibang masasabi pa kundi na "sa nayon ma'y walang langit" ("Mula sa Isang Paupahang Silid sa Krus na Ligas"). Inilarawan niya kung paanong ang karukhaan ay "gumagapang pauwi sa lalawigan" ("Pauwi sa Nayon"),

"Batid ko na rin ang kalagayang aking babalikan.
Sa pagbabalik-balik ko'y
wala namang nalalambat ang gunita.
Ang iniwan ko'y wala namang pinag-iba
sa dati nitong hitsura.
Sa pagmamasid sa hilera ng kabahayan
sa tabi ng daanan, wari ko ba'y lalo lang sumasama
ang kalagayan ng aking mga kababayan."

Kaharap ng lahat ng mga pangyayaring ito sa buhay ng mga anakpawis sa kanayunan, matalinong ipinaalala ni Santos sa kanyang mga kapwa makata ang isang napakaimportanteng bagay,

> "Ang tula ay napasaulap, lumilipad, lumulutang kasama mo. Makata, huwag kang palalo! Wala kang maisusulat na hindi maisusulat sa kasaysayan."

Sa madaling salita, pinaniniwalaan ng ilang makata na ang gawain nila ng pagtula ay isang paraan ng paglabas at pangingibabaw sa kasaysayan upang kumapit at lumambitin eternal at unibersal na mga pamantayang pangsangkatauhan at pang-estetika. Ngunit ayon nga kay Santos, ang makata ay walang "maisusulat na hindi maisusulat ng kasaysayan." Lagi't laging ang anumang susulatin ng isang makata ay mababalutan, mapapaloob, at malulubog kasaysayayan, hindi ito maaaring humigit o lumampas sa pangkasaysayan Samakatwid, nito. maaaring sabihing gasgas at abstrakto ang linyang, "Mayaman Pilipinas / pero naghihirap ang sambayanang Pilipino" ("Galing sa Vigan"), "ang pahayag pa ring ito ang pinakamalapit na katotohanan sa konkretong realidad ng bansa. Hindi ito maaaring lampasan o higitan ng anumang panulaan. Ang lahat ng tula ay papalibutan at susukatin ng katotohanang ito.

May mahalagang papel si Soliman Agulto Santos bilang mapanuring manlalakbay sa pagitan ng kanayunan at kalunsuran. Tumatagos ang kanyang malapitang pagdanas at pagkaunawa sa buhay ng mga mangigisda at magsasaka, hindi lamang sa bokabularyo kundi sa lalim ng pagkakabigkis ng mga metapora sa buhay na karanasan. Hindi matatakasan ang kanayunan sa syudad at hindi matatakasan ang syudad sa kanayunan.

Sugat

Dibdib

ng Lungsod

MINSAN SA NORTH EXPRESSWAY

Minsan sa north expressway habang basa pa ng hamog ang parang, naisipan ng magsasakang modelo ng isang pamatay-insekto na bumaba sa parisukat niyang mundo, ibinaba niya ang pasan-pasang singkaw, ang hawak niyang karit at nagsimula siyang maglakad.

Namangha ang mga taong lulan ng magagarang VTEC, BM, Shevy, Pajero... bumagal ang daloy ng trapiko pero walang nagreklamo.

Nang nadaanan ng magsasaka ang billboard ng karpintero na modelo ng di-nasusunog na plywood, bumaba ito, iniwan ang martilyo at sumama sa paglalakad.

Kinawayan nila ang mga tao; ang mga nasa malawak na bukirin ang mga nasa loob ng bus na siguro'y papasok sa trabaho pagka't noo'y umaga at may pangakong liwanag ang araw.

Nadaanan na nila ang mga dalagang may magagandang buhok at may makikinis na kutis— na resulta ng Palmolive, Sunsilk, Rejoice... ang mga binatang naghuhubad para sa Hanford, Jockey, Levi's... nagbabaan sila at sumama sa paglalakad.

Nang madaanan ng mga naglalakad ang pamilyang nag-aanunsyo ng husay ng CAP, Platinum, Ayala... magkakaakbay silang sumama sa paglalakad.

Dumating sila sa bukana ng lungsod, (ngayo'y maraming-marami na sila) tinitigan nila ang mga nandoroong mga tao at sa iisang boses ay sabay-sabay nilang isinigaw,

"mama, ale, kami'y hindi ipinagbibili."

A ng Silbi ng Ulan sa Buhay Nila

Isang maulang umaga habang nagpapalis ng nadumihan niyang damit ang isang batang papasok sa eskuwela, naglalanguyan sa umaapaw na kanal ang ilang batang tulad niya.

Isa iyong maulang umaga at kinikilig ng aircon ang isang lalaking naipit ng traffic ang kotse; sa labas, nangangaligkig sa lamig ang isang mama habang nagbubungkal ng basura.

Maulan ang nagdaang maghapon, sa loob ng magarang bahay nanonood ng tv ang isang pamilya, sa kabilang banda, madilim na naghahapunan ang isang mag-anak sa tanglaw ng umaandap-andap na gasera.

P IYON

Ngayo'y pirmihan na ang paninirahan ng natuyong semento sa iyong mga paa, mga daliri't kuko nito'y naging suki na sa paglusong sa buhangin at graba. Wala nang silbi ang gwantes manhid na ang mga kamay kabisado na ng mga kalyo ang paghawak sa puluhan ng pala nangitim at namatay na ang mga kuko sa lagdang iniwan ng pako't martilyo. Lumulubog ang pako sa bawat pukpok ng martilyo; isang bahay ang naitayo. Naghahalo ang graba at semento, ang pawis at dugo; isang gusali ang tumubo.

Sa pagitan,
natatabunan ng pangangailangan
ang mga bagay na dapat sana'y iniiwasan;
may mga paang nabagsakan ng maso,
mga katawang nahulog kasabay ng andamyo,
A, walang puwang ang pangamba
kung nilalagari ng gutom ang sikmura.

Araw-araw na paggawaa'y hindi umaasa sa arawang suweldo – walang SSS, Medicare, Pag-ibig, o kahit anong benepisyo.
Pribilehiyong nakukuha'y nanginginig na kalamnan at gatoik na buto, kumakalam na sikmura, mahimbing na pagtulog sa gabing amoy semento.

A ng Inyong Lingkod na Pulubi

Ang inyo pong lingkod, ang pulubi, ay humihingi ng paumanhin kung maabala kayo sa sandali ng inyong buhay. Tingnan ninyo ako, ako, bata, nagpupunas ng inyong sapatos o kahit tsinelas kapalit ng piso o dalawang bente singko. Paumanhin kung bago ako bumaba sa tumatakbong dyip, ako'y napapamura dahil wala akong nakuha mula sa inyo, mga minamahal na parukyano. Mainit lang ang aking ulo pagkat mamaya'y hindi na naman ako kakain. Ako'y wala nang magulang pag-aari ako ng isang sindikato at alipin ng samyo ng rugby. Hindi ko na alam ang tungkol sa eskuwelahan, iya'y matagal ko nang kinalimutan kahit madalas ninyong ipinaalala sa akin, Saan ako mag-aaral? Sa akin ba'y may tatanggap? Saan ako mananahan? Kung sa inyong puso nga'y wala akong puwang sa gobyerno pa kayang walang pakialam sa akin at sa aking mga kauri?

Tingnan ninyo ako, akong may kapansanan, pilay, pisak ang mata, o kaya'y putol ang isang kamay. Hindi ako tamad. Sa akin ba'y may tatanggap kung sakaling mag-aplay ng hanapbuhay? May pagkalinga ba sa akin ang lipunan? Kinukutya nila ako. Inaalipusta. Ay, lipunang naghahanap ng kapwang mas hamak sa kanya. Saan ako pupulutin? Kundi sa sulyap ng awa ninyo rin.

Tingnan ninyo kami,
pulubi. At tingnan ninyo
ang inyong sarili,
salatin ang inyong mga laman,
damhin ang mga dibdib
at amuyin ang aming halimuyak.
Hindi ba kayo nagsasawa
sa araw-araw na pagtingin sa amin?

I sang Madaling-araw sa Maynila

Pansamantala, nilisan ng mga talampakan ang iyong lansangan, manaka-naka'y dumaraan ang mangilan-ngilang estranghero, marahil galing sa panggabing trabaho, ang ila'y lulugo-lugo, may mga lango galing sa loob ng bahay-aliwan.

Nagmamatyag ang mga pulis naghihintay ng lagim na maaaring iluwal ng madidilim mong kanto't iskinita o ng mababanatan o makokotongan sa kalsada.

Sa lansanga'y nakikipagpuyatan ang mga panggabing drayber ng jeep, mga kargador na nagmemeryenda, mga tindera ng lugaw, mami, at aliw – mga puta, kolboy, bugaw, at mga adik na hindi makatulog ang namamasyal sa iyong sinapupunan. Kumukutitap ang mga videoke bar at ngumangalngal ng bigong pag-ibig ang isang lasing. Naghihikab ang isang gwardiya sa bungad ng pambente kuwatro oras na convenience store.

Sa dibdib at sa gulugod mong riles ay naaalimpungatan ang mga barumbarong, kumakalansing ang baunan ng mga manggagawang papasok sa kung saan-saang pabrika.
Sa isang tindaha'y nag-iinat ang isang maton, naghahanda sa basag-ulong nakaantabay sa maghapon. Binabasag ng barker ang impit na katahimikan, Quiapo, Quiapo!
Bago dumating ang bukang liwayway, nakaabang na rin ang mga isnatser,

holdper, kidnaper, at iba pa – naghihintay ng inaantok na biktima.

Maynila, hindi ka pa natutulog ay ginigising ka na ng mga anak mo't ampon, mga bisita at turista, mga kamag-anak na galing sa probinsiya, mga taong nagbabakasakali sa pangako ng rangya ng mga gusali, biliboard mo't neon lights.
Mga taong nilikha ng isang lipunang nahuhumaling sa siyudad at pag-unlad na pamatay at pumapatay sa tulad mo, Lungsod ng Maynila.

M ula sa Isang Paupahang Silid sa Krus na Ligas

Ngayong gabi'y walang bituin at sinlamig ng yerong kalawang itong dibdib. Dikit-dikit, patong-patong na nabubulok na bubong ang natatanaw mula sa terasa ng inuupahang silid. Sa kabila ng mga bakod ay isang condominium, maingay at kumukutitap ang malalabong ilaw, waring duo'y may kasiyahan. Nahihimbing ang mga barumbarong at nakatanghod lamang ang poste ng ilaw, nagbabantay sa gabing maaaring magluwal ng lagim sa lugar na itong walang mapaglibangan ang mga tao. May ilang nag-iinuman sa harap ng isang tindahan, may naghahanap ng kapalaran sa karakrus, ang mga binata't dalaga'y may kanya-kanyang sulok. Naglalampungan sa bubong ang dalawang pusa habang sa kalye'y naglipana ang mga ipis at daga, sa mga kanto'y nagbubulungan ang mga aso .

Malamig ang hangin at may hatid na balita ang simoy, "banayad ang tubig sa dagat."
Sa isip, sumasabo ang hipon sa tingayad .
Namamandaw marahil ang mga mamamalakaya.
Amihan ang dumadalaw sa gunita ngunit may uli-uli ang diwa at ayaw dalawin ng idlip ang namimigat na talukap.
Ayaw magpatulog ng simoy, may isinasaysay ito sa ulirat at sa katawang nangungulilala sa alat.
Ngayong gabing walang bituin at ang buwan ay di man lang sumilip.

Sumasalpok sa bunga ang mga alaala ngayong malayo sa pusod ng kinagisnang nayon, nagnanaknak na sugat ang kahapon – hindi maiwan ng gunita, nagmumulto ang mga pilapil, ang mga talahib at kamatsile'y lumalatay sa naliligaw na kaluluwa

Walang kahulugan ang sala-salabit na kawad at nagtatayugang mga antena. Nais magbalik ng alaala sa tubig nahihirati ang diwa sa iniwang bukid

ngunit sa sarili'y ipinapayong maigi, sa nayon ma'y walang langit.

S UGAT SA DIBDIB NG LUNGSOD

Kapag gabi, ang mga awitin sa videoke machine sa mga bar at restawran ay sugat sa dibdib ng umaawit at nakakarinig sa kundimang nagpapadanak sa alaalang hindi maampat.

Sa labas, nagnanaknak ang mga kalye at imburnal sa dura ng mga lango at dahak na may dugo ng mga manggagawang nakipaglamay sa makina.

Nilalamon ng kalsada ang mga hinaing ng bawat lupaging kaluluwang gumagala sa ilalim ng liwanag ng mga poste.

At ang mga barumbarong ay kinakalawang na bubong at patung-patong na gulong, inaagnas ng mga hinanakit ng pagdarahop ng mga nilalang sa loob.

Sa mga suluk-sulok, ayaw patulugin ng simoy ang mga katawang ibinubulong sa hangin

ang pagkabugnot mula sa tahanang barumbarong.

Humahalik din sa dinding ng mga magagarang bahay at condo

SOLIMAN AGULTO SANTOS

ang hagupit ng pangungulila ng asawa o/at anak na naghihintay sa liwanag.

Ang gabi, a, ang gabi ay sugat sa dibdib ng di umiidlip na lungsod at sa umaga, ay! Ang lungsod, ang lungsod ay isang bukas na nitsong inuuod.

S A CUBAO

Dumadaan ako sa Cubao
tuwing agaw-dilim
mula sa aking trabaho –
pare-pareho ang mga tanawin;
nagmamadali ang lahat,
humaharurot ang mga sasakyan
parang uod ang mga tao
nagsisiksikan, parang mga walang mata
walang nakikita sa dinaraan,
umuugong sa ibabaw ng Cubao
ang megatren, nagmamalaki
gayundin ang mga billboard
ng mga produkto't pelikula
walang buhay na lumuluha o natatawa
sa tanawing namamasdan sa Cubao.

Cubao ibabaw ang mga tao'y naglisaw-lisaw naghahanap, naghahanap pero walang maapuhap sa tanyag na siyudad. Nakikiraan ang mga tao sa Cubao, nakikikain ng siopao at hopia ng penoy at balut nakikisigarilyo sa mga kanto nakikiinom sa mga palamig nakikipanood sa bukbuking mga sinehan naghahanap ng aliw maligayang nakarating sa Cubao naghahanap, naghahanap pero walang maapuhap sa tanyag na siyudad.

P auwi sa Nayon

Halos dalawang beses isang buwan nagbibiyahe ako pauwi sa aming nayon. Laging ganoon, sa halos anim na ring taon tila ako isang taga-Maynilang nagbabakasyon.

Laging may pananabik sa bisperas ng aking pag-uwi kakanselahin ang lahat ng lakad tatanggi sa mga pulong, pagtitipon o inuman may kung anong hatid na lamig ang alalahaning ako'y uuwi.

Marahil, isa o dalawang araw na pahinga mula sa nakapapagod na usok at ingay ng lungsod.

A, babaybayin na naman ng aking paningin ang mahaba at malawak na bukirin ng Gitnang Luzon berdeng-berde kung taniman, kulay giniikan kung gapasan.
Sa malayo, tanaw ko ang mga magsasaka, nagbubungkal o nagtatanim ng palay maaaring ang iba'y nagtatanim ng gulay.
Hindi ko maaninag ang kanilang mukha hindi ko rin makita sa kanilang ginagawa ang mga larawang guhit ng isang tanyag na pintor tungkol sa kabutihan ng buhay sa bukid.
Wala ang ngiti sa kanilang mga mukha gaya ng itinuro sa amin noong elementarya at hayskul wari ko nga'y nababaluktot ang kanilang likuran sa bigat ng kanilang bitbit o pasan.

Laging ganoon, gusto ko silang pagmasdan may hinahanap akong hindi masumpungan. Marahil sa kaguluhan ng lungsod ay lalo kong minahal ang alaala ng aming nayon. Kaya ako nananabik, sa aalaala ng anihan sa bukid sa alaala ng gapasan, ng giniikan, ng kubu-kubuhan, ng mga tawanan, ng mga dayong dalagang nakikigapas.

Mula sa sinasakyang bus ay tanaw ko ang ilang bahagi ng patay na riles, pauwi na sa kanayunan. Parang mahabang sugatang bulati iyon sa gitna ng malawak na bukid, duo'y nagsulputan ang mga dampang tulad ng mga barumbarong ng Kamaynilaan.

Gumagapang ang karukhaan pauwi sa lalawigan.

Batid kong hindi ako basta nangungulila. Sa nilisan kong lugar ay ganito rin ang masusumpungan. Waring naglulubalob sa putik ang nahahapong diwa.

Batid ko na rin ang kalagayang aking babalikan.
Sa pagbalik-balik ko'y
wala namang nalalambat ang gunita.
Ang iniwan ko'y wala namang pinag-iba
sa dati nitong hitsura.
Sa pagmamasid sa hilera ng kabahayan
sa tabi ng daanan, wari ko ba'y lalo lang sumasama
ang kalagayan ng aking mga kababayan.
Anumang pilit umahon sa buhay
na nakalugmok sa lubak,

kung bakit sa laylayan ng kariwasa'y pilit na nangungunyapit.
Napakain na yata ng mga magsasaka ng aming bayan ang mamamayan, at nakapaghatid na marahil; ng isda kahit saang hapagkainan ang mga mangingisda sa aking bayan. Ay, kung bakit sa dulang nila'y walang at ulam at kanin?
Bakit ang mga anak nila'y sa putik o pinitak rin lang tumatapak?

Sa ganoong kalagayan,
nilisan ko ang aming nayon.
Nangangalay ang mga mata
at ang pandama ay nilisan ng pang-unawa.
Kailangang lunasan ang nagnanaknak
na sugat ng bayan.
Sa patuloy na pagtatrabaho
ay di makikita ang imahinasyon.
Bulag na pagsunod
sa mga panginoon ay walang patutunguhan
kundi patuloy na pagkabusabos.

G ALING SA VIGAN

Matapos lisanin ang antigong lungsod ginaygay ng sinasakyan nating motor ang wari'y walang katapusang kalsada;

payapang mga bahay sa umaalong mga libis, nagngunguyaang mga kambing at baka sa malalawak na lupain, tumpok ng mga kubol ng hayop at tao! Magsasakang nagbubungkal at mangilan-ngilang mansiyon.

A! ang dakilang ilog sa ilalim ng matayog na tulay, asul na dagat at hampas ng along humahalik sa paanan ng mga bundok, pagkatapos ay ang di-maliparang-uwak na kapatagan mga dahon ng tabako, bulaklak ng mais at karagatan ng berdeng palay!

Matapos ang mahaba-haba ring paglalakbay at bago ipahinga ang mga katawang pagal, nasagot ang isang abstrakto at maaaring sabihing gasgas na linya, 'Mayaman ang Pilipinas pero naghihirap ang sambayanang Pilipino!

P AGLUWAS

Binabasag ng garalgal na ugong ng traysikel na sinasakyan ko ang katahimikan ng kahabaan ng daang San Pablo. Parang kumakaway ang mga dahon ng sasa sa magkabilang gilid ng kalsada. Ninanamnam ko ang hampas ng hangin at ang tanawing dati'y karaniwan lang sa akin. Baka hindi na maulit.

Sa ibabaw ng tuyong palaisdaan, di magkamayaw ang mga langay-langayan. Waring nagmamadali sa pagdagit ng mga isda dahil papalubog na ang araw. Parang ako. Minsan lang mauwi sa bayang sinilangan ay kumakaykay rin sa pagluwas. Sila, kumakaykay sa maiuuwing pagkain. Ako, kumakaykay dahil naging "peligroso" ang pananatili sa aming baryo.

Pareho rin ang aming kinatatakutan, ang mabihag o bulabugin ng putok.

Kampay ng ibon palayo nang palayo sa katubigan.

T ANAWIN MULA SA BAYBAYIN NG ROSARIO, CAVITE

Asul. Alon. Kawan ng mga tagak sa malayu-layo. Sa mas malayo, mga bangkang idinuduyan ng habagat. Pagkatapos ay di maaninaw na hangganan sa dulo ng dagat.

Kawan ng mga langay-langayan sa ibabaw ng nangagpupussagang aligasin o asuhos o hipon. Sa mas mataas, nagsasalitan ang mga eroplanong paalis at pauwi ng Maynila.

Sa baybayin, maliit subalit tiyak ang paghalik ng mga alon sa buhanginan. Tiyak din ang pag-ahon ng mga basurang tangay nito mula sa kung saan-saang lupalop. Nabubulabog ang mga kuray sa mumunting lungga at winawasak ang mga kastilyong buhangin ng mga batang naglalaro. Samantala, nag-aaninaw sa bula ang mga namumulot ng kabibe.

Sa may dalampasigan ay naglilikaw-likaw – mga tao't basura.

Nangangalumata
Lumapit sa bagong linis na salaming dingding
Ng kainang may nakangiting bubuyog
Ang isang paslit, nanlilimahid ang damit
Punit-punit tulad ng kanyang pangarap
Inilapit ang mukha sa malinaw na pagitan
Nagmamakaawa kahit hindi nagsasalita
Sa mga taong nag-aalmusal sa loob
Ininilalahad ang kamay sa sinumang magbigay ng pansin
Ganoon niya inuubos ang umaga
Hanggang sa sawayin siya ng guwardiya
Paulit-ulit, sa pag-asam na minsan,
Kahit minsan, isang malutong na piraso
Ng chicken – hindi tira-tira, walang laway
Ng sinawaang kostumer ang matitikman niya.

В анач

Tulak-tulak ang gusgusing kariton
Sa isang magarang subdivision
Wala sa loob ang kanyang pagsigaw
Ng bote, bakal, lumang dyaryo, garapon
Pinagpipyesta ang mga mata
Sa magagarbong bahay o mansiyon
Pagkat pagdapit-hapon
Maghahanap siya ng sulok
Sa siyudad na mausok
Para iparada ang kariton niyang kakabitan ng bubong
At mahihiga sa patung-patong na karton

E NDO

Nanlulumo niyang inihahanda ang kanyang baon Para sa araw na iyon, hindi tulad ng unang araw Ng kanyang pagtatrabaho sa department store Ng bilyonaryong Intsik, sa araw na iyon Huling paghahanda na niya ng baon Sapagkat bukas tapos na ang anim na buwang kontrata Ng kanyang paglilingkod.

Mula sa Pampang ng Ilog Pasig

madaling araw
nakaupo
kape at sigarilyo
anag-ag sa ilog
ang pagragasa ng mga bangka
de-motor
humihiwa sa katahimikan

sa malaking kasko nanunulay ang isang binatilyo na malamang ay pahinante sa isang maliit na bangka nag-aaninaw ang isang matanda sa malabong tanglaw ng flashlight

may ibong nabulabog lumipad, pumaimbulog sa kalawakan patungo sa direksiyon ng kinamulatang lalawigan

H unyo't malayo

kumikislap ang kidlat sa kanyang mga mata at dinadagundong ng kulog ang kanyang kalooban

may lalim ang dilim at lamig nanunuot, di maaninag

sa isang iglap iginuhit ng liwanag sa kalangitan ang kanyang kalungkutan

ay, pagkabata! ay, Hagunoy!

sa munting bintana ng inuupahang silid ramdam niya ang habagat na naghatid sa kanya ng apoy ng lagnat

ay, pagkabata! ay, Hagunoy!

ANG ILOG NAMIN

M angingisda

Ang patak ng ulan ay pintig ng puso ni inang hindi mapakali sa tuwing hahagupit ang hangin at papasok ang anggi sa bawat butas ng dingding na kanina'y kinukumpuni ni ama bago pumalaot sa dagat.

Ang patak ng ulan kasi'y maaaring isang bulag na buhawing nagpapakatag sa bangkang ang lulan ay panganib at pangamba sa isang balisang mangingisda na walang hangad kundi manghuli ng tatlong subong kanin.

M ANGGAGAPAS

Parang iisang tao sa pagyuko at pagtayo minsa'y salitan kawitan ng karit at lilik sa pagkitil sa uhay para maisipok ang palay na maghapon nilang kaulayaw putik sa paanan sikat ng araw sa bumbunan tagaktak ng pawis at samyo ng butil sa malambing na hangin sa paggapas sa nakalatag na ginto may maiuuwi rin kahit kalyo't pansaing.

O da sa isang bagong timba

nakasakay kita sa dyip minsang galing ako sa Malolos bitbit ng isang aleng inaantok tinitigan kita at sa tingin ko'y nakatitig ka rin sa akin maganda ang kulay asul mong kabuuan at kumikintab ang bakal na tatangnan waring hindi ka kumukurap at nagmamalaking sinasabi sa akin ako ay isang bagong timba maaari akong magamit sa paliligo, maaaring imbakan ng bigas maaari rin akong gawing lalagyan ng isdang ilalako sa kung saan tama ka, kaibigang timba at diyan ay nagpupugay ako sa iyo, munting timba gusto ko ring sabihin sa iyo na kahawig mo ang lumang timba ni inang na kasa-kasama niya sa iba't ibang lugar sa paglalako ng isda para kami'y kanyang mapakain.

N aglalako Siya ng Isda

naglalako siya ng isda sa iba't ibang lugar sa kaitaasan kung saan walang isdang ulam ang mga tao sa mga lugar na hindi dinadalaw ng tubig alat sariwa ang dala niyang isda sa loob ng kanyang bilao o lastay o timba kahuhuli lang ng mga iyon sa tabing dagat pinagpuyatan ng kanyang mahal na asawa hindi lang isda ang kanyang dala pagkat mura ang kanyang tinda nakakabili ang marami kahit maliliit na biya o ayungin mainam na ring pananghalian para sa mga taong hindi nakakatikim ng biyaya ng tubig alat.

O da sa Sagwan

kapirasong dahong may tangkay kung saan-saan mo ako tinatangay

ikaw, kapirasong kahoy na hugis dahon, kung wala ka'y wala akong direksiyon

paano makatatawid ang aking bangka kung hindi kita hahawakan at igagaod sa ibabaw ng ilog,

at paano makakauwi? kung wala ka, maitatawid ba ng kamay ko lamang ang gutom ng mga anak ko't asawa?

kapiraso ka lamang, ngunit ang silbi mo ay sinalaki ng karagatan.

P ALAPAT

Tingnan mo nga naman, nandiyan ka pa rin – matikas na palapat.

Tuwing makikita kita, gaya ngayon, hindi maiwasang umagos ng mga alaala. Ikaw pa rin iyan.
Ang malalabay mong sanga, ang malalagong dahon.
Diyan ako naglalambitin noon, tapos ay ibabagsak ko ang katawan sa maligamgam na tubig.
Natatandaan mo pa siguro, nang minsang nagpasikat ako sa mga babaeng taga-Maynila, tumalon ako mula sa iyong sanga pabulusok sa tubig kahit masakit.
Mabuti at hindi ka nabalian ng sanga kundi baka ako'y napahiya pa.

Kaibigan kita, hanggang ngayon.
kahit may ibang bata nang naglalambitin
sa iyong mga sanga.
Makakaya mo pa kaya ako ngayon?
Nahihiya akong umakyat sa iyo
at muling tumalon sa tubig.
Siya nga pala, kasama ko
ang aking mga anak na dalagita,
nakapangasawa ako ng taga-Maynila,
nakikita mo siguro sila ngayon.
nakatingin o sa mga batang nakalambitin
sa iyong mga sanga at nagpapasikat
sa mga babaeng taga-Maynila.

A NG ILOG NAMIN

Nagbibigay ka ng buhay. At kumikitil din.

Sa sinapupunan mo nangangapa ng kabuhayan ang taong naghahanap ng maiuulam.

Sa maligamgam mong tubig inilulunod ng mga bata ang init ng katawan kung Marso.

Sa ibabaw mo dumadaan ang bangka ng mangingisda papunta sa kabilang ibayo.

Kapag tag-ulan ika'y patubig na nagbibigay-buhay sa mga palay.

Ngunit sino ang hindi natatakot kapag rumaragasa ka kung may bagyo? Umaapaw ka't dumadalaw sa loob ng aming mga bahay.

Sinong makakalimot nang minsang tangayin ng mabilis mong agos ang isang binatang nagtangkang tumawid palangoy sa kabilang pampang upang makapangisda?

Paano ka namin pakikitunguhan? Nagagalit ka ba o natutuwa pag pinapakita mo ang lakas ng iyong ragasa? Sinisisid ka ng mga mangingisda

SOLIMAN AGULTO SANTOS

ngunit nagtataka ang lahat kung gaano ka kalalim.

Kapag ika'y payapa, dapat ba kaming mapanatag? Bakit kung minsa'y ayaw mong magbigay ng isda?

Dakilang Ilog, gaano ka kalalim? Nagbibigay ka ng buhay at kumikitil din.

S a Duongan, Ika-pito ng Gabi

Pagkatapos ng maghapong paglulubalob sa burak, nandito tayo sa duongan. Sa harap ng inumin ng tunay na lalaki tayo'y nagkukuwentuhan. Tungkol kanina, ako, nagtambak sa pilapil ikaw, sumama sa biyahe sa pagtataeng-manok, siya, nangapa. 'yung isa, naninisid sa ilog. Pagkatapos ng maghapong paglulubalob nandito pa rin tayo sa harap ng ilog. Tingnan ninyo ang ilog, ngayo'y madilim na maya-maya, mamahinga na tayo pero siya – ang ilog, ay patuloy sa pag-agos. pare-pareho tayong lumangoy sa ibabaw niya, pareho nating sinisid ang kanyang pusod, pare-pareho tayong sumasahod ng siyento singkwenta kada araw mula sa among propitaryo. Nandito siya, tingnan ninyo, ang ating ilog, ang ating buhay, pustahan tayo pag-isa na sa atin ang malagihay, duduraan niya ang ilog, iihian niya, susukahan ang ilog – ang ating buhay.

A ng mga Bituin

Mahiwaga ang mga bituin sa maalong lawa ng dagat.

Orasan ito ng mga mangingisdang hindi namamalayan ang paglipas ng magdamag.

Tanglaw ito sa hipon at isdang nagiging mailap sa dilim ng gabi.

Ito'y Bathalang hindi nagpapabaya sa mga mangingisda'y nagbibigay-biyaya.

Paghihintay sa Palakaya

Tinitiis nila ang lamig ng pang-umagang hangin. Sa pagsalpok ng along likha ng maliliit na bangkang de motor sa batalan ay isinisingit nila ang huntahan.

Silang mga iniwan kagabi ng mga mangingisda; mga bata, mga ina't asawa, at mga kababaryong naghihintay ng balita mula sa isang gabing pamamalakaya.

Lahat ay nananalangin, pagpalain nawa ang bangkang darating. Ipa-adya sa anumang sakuna sa maalong dagat.

Lahat ay nangangarap ng masaganang huli. Ang mga ina'y naghihintay sa anak na sa murang gulang ay kung bakit pumapalaot.

Ang mga babae'y naghihintay sa asawang hindi nakapiling kagabi, may kasamang ngiti ang pananabik sa kabiyak.

Ang mga kababaryo, umaasang hindi nagsungit ang pihikang dagat upang sila rin mamayang gabi'y makapamalakaya.

At ang masasayang bata, walang malay na naghihintay. Lingid sa kanila, maaaring sariling palad ang hinihintay.

O da sa Langay-langayan

para kayong balahibo sa ibabaw ng dagat, lulutang-lutang waring di napapagod sa maghapong pagsalipawpaw ni hindi dumadapo isang kawan ng mga tulisang nanunungis ng dilis, hipon at kahit anong munting isda isang kawan ng hukbong nasasandatahan ng matutulis na tuka, matatalim na mga mata at magagaang katawan

langay-langayan, iginagalang ko
ang inyong kasipagan
maghapon sa paglipad at pagdagit
sa maaalong lawa ng dagat
o sa ilog o sa palaisdaan
waring mga batang nambabakaw
ng munting ani mula sa sakim na propitaryo
at tulad rin ng mga bata
tinatakot kayo ng mamamalaisdaan,
sinisindak ng putok ng rebentador
inuumangan ng pisi at naililinlang ng panakot-ibon
ngunit nanatili kayo sa paglipad
at hindi naglulubay sa pagbulusok
hanggang mapuno ang mga butse para may maiuwi
sa naghihintay na inakay

a, kaibigang langay-langayan saan nga ba kayo humahapon at namumugad?

bago lumubog ang araw, maghihiwalay na tayong muli pareho lang naman tayo sa ilang mga bagay; pareho tayong nangingisda pareho tayong mag-uuwi ng ulam sa naghihintay na pamilya at pareho tayong igugupo ng maghapong pamamalakaya

siguro pareho lang din tayong nagpapasalamat sa maalamat na dagat sa munting biyayang ibinibigay niya sa mga tulad natin paalam sa ngayon, kaibigan hindi ko alam kung saan kayo namumugad iniisip kong mapapahinga na ang mistikal mong pakpak at makakapag-ipon ng lakas para bukas pagkat tulad ko pareho tayong kakayod pagsikat ng haring araw.

A wit ng Langay-langayan sa dagat

huwag kang malungkot, dagat sa pagbabadya ng aking paglisan kung ang mga pakpak ko'y unti-unting dumadalang ang pagaspas walang dapat ikabahala

huwag mong hampasin ang dalampasigan o kutkutin ang mga bato sa paanan ng bundok na aking pansamantalang tirahan

kagaya ng inaasahan
yayao ang tabsing
at muling maglalakbay
ang mumunting mga isda't hipon
sa malawak na karagatan
iya'y batas ng kalikasan
tulad nila
ako'y lilisan
tutupdin ang atas ng simoy
upang mabuhay
upang magpalit ng balahibo
pumailanlang sa ulap
hanggang sa muli

walang dapat ikabahala tulad ng alat, bula, at dikya ipapadpad muli ako rito ng daigdig siyang milyong taon nang nagbabantay, nagmamasid.

P aghahayuma

Nakasalampak siya sa ulilang bangka habang naghahayuma ng mga gunita gitla sa noo at laylay na balat ay mga panahong ginugol sa dagat. Ilan na kaya ang pilat sa katawan, sa pangingisda'y ilang beses nasugatan? Samu't saring tibo ang bumaon sa mga kamay mga daliri'y nagmistulang mga galamay ng damuko't alimangong nakasanayan na ang mabaho at madulas na lansa. Sa pamimilapil sa palaisdaan, sari-saring hibo ang nangumusta sa talampakan, ilang tinik na ng aruma ang bumaon sa tibaking mga paa? Nabilang mo ba ang mga pagkakataong umuwi nang walang dalang isda kahit munggi? Ilang ulit pang lulusong-aahon sa tubig may maisubo lamang sa gutom na bibig? Kailan iiwanan ang panahong ang pamana sa iiwang anak ay sagwan at bangka?

Lasang Gilik

nila-labusaw ko ang putik para makahuli ng bangus, naglulubalob sa burak para hindi makaligtas, hinahabol sa tubig pagkat lintik sa bilis, nilalambat, inuumangan ng salok, kinukuryente kung kailangan, pagkatapos ay ilalako ng mahal kong kabiyak sa lansangan hanggang makarating sa inyong hapagkainan, ihahain ng inyong katulong pagkatapos tanggalan ng hasang, kaliskis, palikpik, pagkatapos, lintik! sasabihin mong lasang gilik!

S A STA. CRUZ, PAOMBONG: ISANG PAGDALAW

Nagustuhan mo 'kamo, kaibigan ang inihanda naming lamang-dagat, ngayon ka lamang nakatikim ng tilapyang kumikisaw-kisaw habang iniihaw at kumakaykay ka sa pagtungkab sa aligi ng alimangong nahuli sa baklad, halos lumuwa ang iyong mga mata pagkakita mo sa hipong-puti at suwahe, nakapikit mo itong isinubo at isinawsaw sa sukang paombong. Kaibigan, parang piyesta, 'ikamo. hindi ako makakibo pagkat dito sa nayong ito sa nayong sagana sa hipon, alimasag, tilapya, aligasin, alimango... ay totoo! totoong nagkakagutom ang mga tao.

P ahimakas ng Isang Bantay-palaisdaan

Malawak ang binabantayan kong palaisdaan, ngunit ito'y hindi sa akin, at ang laman nito; bangus, sugpo, ayungin, tilapya, alimango, pati burak ay pag-aari ng aking amo. Ikukuwento ko sa inyo, ako ang nagtatanim ng lumot, nagtatapal ng mga balong sa pilapil, ang nagpapakain ng mga isda sa palaisdaang hindi sa akin. Ang aking amo'y dumadalaw tuwing Linggo, kinukumusta hindi ako kundi ang laman ng kanyang palaisdaan. Binibisita kung may iniulam ba akong sugpo o alimango habang siya'y nasa kanyang mansyon, at kung hindi ako maingat sa pagtatago ng mga talukab at kaliskis, sisante ako.

Hindi ko hinihingi ang palaisdaan, ang hinihingi ko ay 'yung dapat na para sa akin – ako ang nagtatanim ng lumot, nagtatapal ng mga balong sa pilapil, ang nagpapakain ng mga isda sa palaisdaang hindi sa akin.

Alam ko, ang tasik ng tubig-alat, ang amoy kung ang bangus ay lasang gilik o kung nagluluno ang mga sugpo o kung ang mga ito ay may sakit.

Ngunit ang lapis ng aking amo ay hindi ko maunawaan, umaani kami'y nagkakaroon pa ako ng utang.

A ng Iyong Palaisdaan

Ang ipinatayo mong palaisdaan Sa madali't malaon Ay matitibag, matitibag.

Pagka't ikinulong mo Ang tabsing na tubig At inangkin ang bawat pusag.

Ang ipinatayo mong palaisdaan Sa madali't malaon Ay mauubusan ng laman.

Pagka' unti-unting dinadagit Ng libong langay-langayan Ang labis mong kabuhayan.

Ang ipinatayo mong palaisdaan Sa madali't malaon Ay maagnas, maaagnas.

Pagka't hinahampas Ng nangangalit na mga alon Ang iyong mga pilapil.

Ang ipinatayo mong palaisdaan Sa madali't malaon Ay mabubuwag, mabubuwag.

Pagka't nakapalibot sa pinitak Ang laksang talamapakan Ng mga taong iyong inagawan.

B AKIT MO AKO PINAGTATANIM

Isang umaga'y nagising ang masipag na magsasaka na walang lupa at pagkain. Nagtungo siya sa magarang bahay ng kanyang amo at sinabi:

Amo, bakit wala akong pagkain, nagbubungkal ako kasama ng aking kalabaw, bakit wala akong makain? At ang aking lupa, nasaan? Binakuran mo't pinatamnan ng abaka, g. melina at mais na pagkain ng mga baboy. Bakit mo ako pinagtatanim ng butil na di ko makakain? Suminghal ang amo at nagkasa ng baril. Umuwi ang magsasaka at sa kubo niya'y ihinasa ang pinakalawang niyang gulok.

M ARAKULYO NG DAGAT

Pinangungusap mo ako binabulyawan ng pagal na mga mangingisda tinutulaan ng mga makata binubulungan ng mga asawa at sinisingil ng mga hindi ko kilala

sige, ako'y magsasalita kahit na matagal ko na itong ginagawa kung ika'y bulag sa aking pagsigaw sa madidilim na dalampasigan na binubudburan ng maiitim na bituin kung hindi mo nakikita ang ngitngit ng aking mga ngiping kumakagat sa mga bato sa paanan ng mga bundok ako'y magsasalita kung hindi mo nararamdaman ang aking panimdim pagdaramot sa mga lambat at buslo ang pag-angil ng aking pangil sa mga barko na humihiwa sa aking kalamnan mga submarino sa aking buto mga lasong iminumumog sa aking bunganga magsasalita ako kung hindi napapansing nauubos ang iyong panahon, pagod, talino sa pagwasak ko sa mapangamkam na mga pilapil at mapangahas na dike para lumaya ang aking mga tuyot na daliri kung bakit hindi mo pansin ang pagkaaligaga sa aking pagdalaw

SOLIMAN AGULTO SANTOS

sa iyong pintuan kaladkad ang aking mga galamay na parang magnanakaw sapagkat ipiniit mo ang aking mga sanga para pagtayuan ng mga kumpol-kumpol at mga bahay na marmol mangungusap ako kahit pinasabi ko na sa pinaaahon mong pating, dugong, at mga pawikan maaamong nilalang sa aking sikmura tao, kung manhid ka sa paramdam, mangungusap ako at bubughan kita ng apoy sa iyong tahanan.

A ng kalawakan ng lawa

Lupaing hindi malipad ng uwak duyan ng aming kabataan at kabuhayan at tabsing datna't panawan ng alangaang walang makasusukat sa iyong kalawakan hindi ang mga langay-langayan na maghapong lumilipad sa iyong ibabaw o ang tagak na umaarok sa iyong lalim, kapag ang tubig sa lunas mo'y mababaw nagpupulong ang mga bakawan tungkol sa haba ng kanilang mga ugat na nakatarak sa iyong tagiliran nag-uusap ang mga talaba tahong, papros, at lukan nagpapalipas ng panahon sa buhanginan ang mga alimango't alimasag gumagala't nagbubungkal walang humpay sa nakalipas na dantaon kami, mga dukhang mangingisda nakikiamot ng biyaya samantala, pinaplano ng mga sakim kung paano ka hahati-hatiin at ikukulong sa mga pilapil.

P ARABULA NG SIYENTISTA'T MANGINGISDA

Isang siyentistang nag-aral sa unibersidad ng mga tao, mga pinagpala ang umuwi sa kanyang baryo isang araw matapos ang apat na tag-araw masaya, panatag, may baong lakas ng loob at tiwala sa loob ng bulsa pagdating sa baryo nakisakay sa isang mangingisdang papalaot lulan ng lunday banayad na gaod ng sagwan sa kiming agos ng tubig sanga-sangang sapa liko-likong ilog hanggang makarating sa wawa iniumang ng mangingisda ang lambat, nakanganga at naghihintay, taimtim tulad ng nangingitlog na tagak sa tuktok ng bakawan ginambala ng siyentista ang haplos ng simoy at samyo ng alat ang katahimikan at nagtanong "paano makababalik sa bukana ng ilog?" tumingin sa malayo ang mangingisda at inaninag ang mga bundok at ang kawalan "ituturo sa atin ng mga bundok, kung maulan

at walang makitang anuman gagabayan ang tao ng hangin hanging habagat, hanging amihan, amihang palis, habagat siyang at kung gabihin, hindi tayo dadayain ng malamyos na linawag ng buwan at masusugid na bituin."

Вана

Tuwing kalakhan nilalanggas ng tubig-alat ang umaapoy na kalsada ganitong panahon dumadalaw ka kahit hindi iniimbita umaahon mula sa ilog naglalandas sa mga daraanan at eskinita buhay na elementong walang sinasanto sumisiksik sa mga kanal bukas na pintuan nangangalirang mga paa sa loob ng ilang oras nagiging bilanggo sa kani-kanilang bahay ang ayaw magtampisaw ang mga bata

naghaharutan
lumalangoy sa alabuab
habang nakatitig ang araw
pag-abot sa sukdulan
uuwi ka rin
sa tahanan mong dagat
dahan-dahan
hinihigop
ng makapangyarihang ilog
nag-iiwan ng asin
at bakas
sa mga pader
upang bumalik bukas
para subukang higitan
ang taas na inabot ngayon.

LATAY NG HILIS SAALAALA

L ATAY NG HILIS SA ALAALA

Laging namamaalam ang bawat tag-araw, halik at tayo'y magbalik-tanaw.

Lumalangoy pa ba sa iyong gunita ang mga isda sa bukid na minsa'y tinugis ng mga kamay kong 'singgalas ng lupa? Kahit pa masunog ang balat sa likod hindi pa rin aahon hanggang naroroon ka't nanonood. Sa bukid ko isinisigaw ang pagsintang hindi masambit, (tanging ikaw ang laman ng mga panaginip.)

Tumayo at nabuwal na ang mandala at isinipok ang mga bileta, umilandang sa ere ang mga tulyapis – nagdurugo pa kaya ang hiwa na likha ng makating hilis ng talahib at palay na lumatay sa katawan minsan isang malayong tag-araw? Kasabay ng pagpapalit ng dahon ng kamatsile ang ating pagbulas. Sinubukan kong balikan ang bukid ngunit ang nahuli ko'y isang tangkas ng kahapon at gunita.

May Bantang Galit ang Kulimlim ng Langit

May bantang galit ang kulimlim na langit At nakayukayok ang mga talahib Ngunit sa puso ko'y may hatid na init

Inihuhuni ng hangin ang 'yong tinig Naudlot ang huni ng mga kuliglig May bantang galit ang kulimlim na langit

Papatak ang ulan, simula'y tikatik Pagkatapos ang hangin ay hahagupit Ngunit sa puso ko'y may hatid na init

Madalas ang ula'y may bitbit na pait Kasabay ng patak, may bigat sa dibdib May bantang galit ang kulimlim na langit

May damdaming namanhid sa lamig May mga pusong maiidlip nang saglit Ngunit sa puso ko'y may hatid na init

Maaaring katawa'y lisanin ng init Ngunit hindi giginawin yaring dibdib May bantang galit ang kulimlim na langit Ngunit sa puso ko'y may hatid na init.

G usto kong ika'y katulad ng bituin

Gusto kong ika'y katulad ng bituin, nagniningning sa dilim ng gabi. Tumatanglaw sa naliligaw na puso. Gusto kong ika'y katulad ng bituin, nagliliyab kahit malayo. Sa ulilang diwa'y nagpapaalimpuyo. Gusto kong ika'y katulad ng bituin, naririyan, kahit ikinukubli ng itim na ulap pagka ang gabi'y nagbabadya ng pag-ulan. Gusto kong ika'y katulad ng bituin, nakatingin sa akin, payapa. Gusto kong ikaw ay katulad ng bituin. Gusto ko ikaw katulad ng bituin.

(Halaw mula sa Anon)

Ika'y katulad ng kidlat, gumuguhit sa dilim ng kalangitan; kapag kita'y nakikita, ako'y nasisindak, kapag hindi, ako'y nalulumbay.

Wala akong sukat maibigay sa iyo (ngayong kaarawan mo)

Wala akong sukat maibigay sa iyo kundi ngiti at manaka-nakang sakit ng ulo wala rin namang sukat maipangako bituin o buwan o "iibigin kita magpakailanman" pareho nating alam na hindi natin ito tangnan

alam ko, ilang kaarawan na rin nating dalawa ang ipinagdiwang nating magkasama kapiling ng mga kaibiga't kasama, ilang bagyo na ang humagupit ilang tag-araw na rin at ilang tag-init

ang alam ko,
magkaagapay nating hinarap
ang kumplikasyon ng pangungupahan,
ng ispiritu ng alak,
ng kilometro't perwisyong dala
ng mahal nating motorsiklo,
ang minsa'y magkakatunggaling pananaw sa lipunan
at oo, kahit ang buwanan mong dalaw
ngayong kaarawan mo
wala akong sukat maibigay sa iyo
kundi marahil ang ilang berso
na kahit korni'y sasabihin kong
nagmula sa aking puso

wala akong sukat maibigay sa iyo at alam mong wala rin naman akong hinihingi sa iyo, pero kung mamaya'y magluluto ka ng paborito nating adobo pakikuha na lang itong laurel sa aking ulo!

S EMBREAK

Matapos na ang Oktubre at panis na ang aking laway.

Sayang.

Nanghihinayang ako pagkat hindi man lamang nito nakuhang tumilamsik sa tuyong armchair ng iyong upuan.

I SANG DAPITHAPON SA HARAP NG OSR*

Tak-tak-takatak. Tak.

Walang tigil sa pagpatak
ang ulan, tak-tak-tak.
Gumapang ang lamig
hanggang sa aking kinauupuan,
ipinilig ng katawan ang halumigmig
at sinubukan iyong itaboy
sa pagsindi ng sigarilyo
ngunit hinamig ng lamig
ang usok at bumulusok
sa gunita ang alaala
ng iyong mukha.
Naisip kong sana'y nandito ka,
katabi't kadaup-palad
laban sa nakapag-iinit na lamig.

A NG BAWAT ARAW AY ISANG BAKASAKALI (KAY MTM)

Sa pagitan ng mga talakayan ay may naisasantabing pangungusap, sa pagitan ng mga hakbang sa mahabang kalsada ay may natitisod na damdamin.
Sa pagitan ng ibagsak! at makibaka! ay may napipiping alimpuyo at sa lamig ng mga gabi'y may liyab na pinahihina ng alinlangan; may pusong nginangatngat ng katahimikan.

Mabuti na lamang at sanay sa paghihintay ang aking puso.
Mabuti na lamang na bagamat hindi ka sumusulyap, alam kong pareho tayong nakatanaw sa silangan, nag-aabang sa unang silahis ng araw.
Kaya't ang bawat araw, para sa akin, ay isang bakasakali, bakasakaling sa pagitan ng talakayan at paghakbang, sa pagitan ng mga hiyaw at lamig ng mga gabi ay may umagang masasabi sa iyo ang namumuong talinghaga sa loob ng aking puso.

K ung Nandito Ka

Ituturo ko sa iyo ang pagsilip ng malamlam na sinag ng buwan sa pagitan ng nakapikit na mga dahon ng akasya habang naglalakad tayo sa acad oval, hahawakan ko ang kamay mo at papawiin ang lamig ng katatapos na ambon. Ikukuwento ko sa iyo ang metapora ng tunggalian sa loob ng mga bagay-bagay na natutunan ko sa e.d. kanina.

Kung nandito ka, sana'y hindi ganito kalalim ang buntung-hininga, sana'y hindi ganito kabilis ang mga paa, sana'y hindi binabagabag ng mga alaala ngayong gabing mahihiga ako sa papag ng pag-iisa.

Sa iyong Paglisan

Ang pagluha ay hindi para sa iyo – kundi sa akin; nahihiyang amining puso ay naninimdim.

Ngayong gabi,
nagluksa ang mga dahon ng akasya
na dati nating sinisilungan
pumatak ang ulan —
paunti-unti hanggang hindi na mabilang.
Nabasa tayo pareho
at nangibabaw ang lamig sa paligid
mabuti na lamang at pinabaunan mo ako ng halik
hinagkan ko ang iyong luha
mariin at sapat
para hintayin ang mga susunod na gabi
at ang paglitaw ng bagong bituin.

S a mga Pamumunga ng mga Palay

Sabay nating nasaksihan
ang pagtubo ng mga binhi,
luntian at mayayabong
sa patak ng masaganang ulan.
Hinawan natin ang mga katempo,
hagunoy, damong-makahiya, at talahib
sa pilapil. Pagkatapos, pinagputik ang pinitak
at binungkal, sinuyod, saka natin tinamnan.

Ilang araw lamang, kasabay nilang yumabong ang mga bawang-bawangan, kailangan bunutin, pagkat nang-aagaw ng sustansya sa mga palay.

Dumalaw ang mga bagyo at mga balang. Sa kabila niyon, yumukod ang mga palay dahil sa bigat ng mga uhay.

Nasaksihan natin ang lahat. Ngayong nag-aanyaya ang karit para gumapas, saka ka pa ba lilisan?

Daan-daang kilometro ang ating pagitan.
Papunta pa lang ako rito'y
hinahanap na kita sa malawak na palayan.
Nakatanaw ang buwan
sa bintana ng bus na sinasakyan,
malamlam at malungkot ang kanyang mukha.

Daan-daang kilometro – at ang bawat isa'y dagok sa dibdib, ang bawat isa'y isang alinlangan, kinukutkot ng panimdim ang panaginip, nangangambang sa aking pagbabalik ay hindi ka nananabik.

N GAYONG GABI'Y AYOKONG MAKITA ANG BUWAN

Ngayong gabi'y ayokong makita ang buwan pagkat sa liwanag niya'y di na tayo mamamasyal. Ngayong gabing may hamog sa damuhan ay nakayayamot ang maglakad at hindi kilig ang hatid ng lamig sa katawan.

Ano ngayon kung ako'y magkulong sa silid, uminom ng alak o ingudngod ang mukha sa unan? Ngayong gabing may hamog sa damuhan at hindi kilig ang hatid ng lamig sa katawan.

Kahit ngayon gabing maliwanag ang buwan ayokong mamasyal sa mga damuhan. Hindi na sumasayaw ang mga dahon ng mangga at nakabubuwisit ang huni ng mga palaka.

Mula ngayo'y hungkag ang mga awitin at walang indayog ang mga tula. Pagkat ngayong gabing hindi na tayo mamamasyal ay may hamog sa damuhan.

Hindi ko aalam kung ilan ang gabi na lilipas kagaya ng isang ito. Ngayong gabing maliwanag ang buwan at hindi kaaya-aya ang mamasyal sa damuhan.

bukas ay lilipad na si jenny papuntang japan ihahatid namin siya sa may paliparan

ayaw ko sanang siya'y payagan ngunit kasintahan akong walang magawa laban sa kagustuhan ng kanyang magulang ayaw man niya wala siyang magawa

kailangan niyang umalis sa sariling bayan sa ibang bansa'y magtiis kung doon yayaman

maganda raw sa bansang pupuntahan mga tao roo'y mayayaman naku jenny! pakaingatan ang tangi mong kayamanan

bukas ay lilipad na si jenny papuntang Japan ihahatid namin siya sa may paliparan

jenny, paano na kaya ang ating mga pangarap? may katuparan pa kaya kundi sa hinagap?

bukas ay lilipad na si jenny papuntang japan ihahatid namin siya sa may paliparan

TULA TABAK PUNGLO AT IBA PANG BAGAY NA SUMUSUGAT

Paanyaya ng Buwan

"Makata, makata," sigaw ng buwan.
"Malamig ang hangin, ako'y tulaan."
"Buwan, buwan ako'y pagpasensiyahan,
walang panahong pag-ukulan
ang iyong kagandahan,
madilim ang panahon nang ako ay isilang
kaya't ang tula'y ginagawang tanglaw
sa luksang daraanan.

I BON AT MANDIRIGMA

Sa masukal na gubat ay nasalubong ng ibon ang mandirigma.

Saan ka tutungo? ang tanong ng ibon. Sa bundok, sagot ng mandirigma. Sa kapatagan kasi'y bawal maging malaya.

A WIT NG HUKBO

Nandito kami ngayon sa gitna ng kagubatan.
Nagkakasya sa pagkain ng puso ng saging,
ubod ng anahaw, mga dahon-dahon, at suso.
Kami, ang tunay na hukbo ng mamamayan
ay tinutugis ng gobyerno, ng kanyang
mga sundalong uhaw sa dugo.
Kami, ang tunay na hukbo ng mamamayan
ay kailangang maglakad sa dilim para makarating
sa mga lugar na aming palalayain

A NG AMING GOBYERNO (HALAW SA A COLLECTIVE SHOT NI JAIME SUÉREZ QUEMAIN

Ang aming gobyerno, ginoo maniwala kang walang kaparis sa mundo. Habang nagkakagutom ang mga tao sa aking bayan ginoo, ipinangalandakan ng kagawaran ng pagsasaka ang husay magtanim ng mga tao pero ang aming bigas, ay ginoo! ineksport sa ibayong-dagat at ang mga mamamayan nang magreklamo pinakain ng bala at tadyak ng mga sundalo.

Nang ang mga tao'y walang trabaho ang sabi ng ministrong taga-Olongapo, "Ilikha tayo ng milyong trabaho sa pamamagitan ng turismo."
Kaya ang mga tao sa aming bayan, ginoo ay naging mga giya, puta, kargador, at bangkero.

Ayon rin sa aming gobyerno, limandaang piso kada araw para mabuhay nang matiwasay ang karaniwang tao, ay! ang mga manggagawa, ginoo ay nililimusan ng dalawangdaan piso sa maghapong pagbabanat ng buto.

Ang mga kabataan sa aking bayan, ginoo nang manghingi ng mataas na subsidyo, nang igiit nila ang karapatan sa gusali ng senado lintik, ginoo! ang mga estduyante ay sinalubong ng mga berdugo.

A t Tinawag Silang mga Bagong Bayani

At tinawag silang mga bagong bayani. Silang mga nangingibang-bayan at nagtitiis ng init sa disyerto ng mga bansang Arabo o lamig ng bawat sandali sa mga bansang nagyeyelo. silang natutulog sa mga silid na walang mukha sa iba't ibang panig ng mundo. Silang nagtitiis ng halumigmig ng pangungulila dahil malayo sa pusod ng kinagisnang bayan.

Silang mga naghuhugas ng banyagang puwet ng mga matatandang hindi nila kaanu-ano, silang mga naghehele ng mga batang hindi nila anak, silang nagtatayo ng mga bahay at establisiyimentong hindi kanila at hindi nila pakikinabangan, silang mga nagpapaligaya ng mga lalaki't babaeng hindi nila asawa o kasintahan.

Kilala natin sila pagkat sila'y sa ating nanggaling.
Maaaring anak, kapatid, ama, kaibigan, asawa, manugang o pamangkin.
Para sila'y makaalis at makapangibang-bayan, nagsangla tayo ng kalabaw o dyip o bangka, nangutang at nanganib ang lupa't bahay na tinitirhan.

Kilala rin sila ng gobyerno. Kilalang-kilala – dahil sa ipinapasok nilang dolyar. Dahil sa sila'y nagsisilbing dextrose sa naghihingalong kabuhayan ng bansa, binansagan silang mga bagong bayani.

Tinawag silang mga bagong bayani.

Inaalayan sila ng mga awit ng pagsalubong sa radyo at telebisyon. Tinawag silang mga bagong bayani. Pinagpupugayan sila ng gobyerno dahil sa kanilang sakripisyo at sa hatid nilang ginhawa sa ekonomiya – bukod doo'y wala nang iba.

Tinawag silang mga bagong bayani.
Mga bayaning hinahayaang mabugbog
ng kanilang mga among malulupit,
hinahayaang magputa sa ngalan ng yen at dolyar
hinahayaang magtrabaho't mabihag
sa mga bansang nilalagnat sa digmaan,
hinahayaang masawi dahil sa dalamhati
ng pangingibang-bayan,
hinahayaang mapatay at umuwing bangkay
sa kanyang bayang sinilangan.

Sa kanilang pagbabalik, (silang mga sinawimpalad sa ibayong-dagat) makikidalamhati ang gobyerno magbibigay ng pakikiramay sa kamag-anak ng bayaning namatay. Bukod doon ay wala na, bukod doon ay wala na.

Tinawag silang mga bagong bayani. Tinatawag silang mga bagong bayani.

M GA TANONG AT SAGOT

Mga tanong:

kung ang lupang kinatitirikan ng iyong bahay, kung ang pinagtataniman mo ng binhi ng palay hanggang sa maglihi ito at mag-uhay ay hindi mo pag-aari, ano ang nararapat mong gawin?

kung ang anak mo'y ayaw binyagan, o ang bangkay ng kapatid mo'y ayaw basbasan ng simbahan dahil wala kang maibayad, ano ang nararapat mong gawin?

e kung ang anak mo'y hindi makapag-aral dahil mas kailangan niyang magbungkal upang manatiling malakas para lamang busabusin bukas, ano ang gagawin, mo kapatid?

Kung ang iyong asawa sa paggigiit ng kanyang batayang karapatan ay sinasagot ng armalayt o garan, kasama, panahon na siguro para ika'y matauhan.

A ng Alamat ng Dalawang Binhi

May dalawang binhing nahulog sa lupa Kahit magkatabi pataba'y sagana Kaya di nakapagtatakang bumulas Parehong tumubong halamang matikas.

Sapagkat nabuhay sa isang paligid Di maiiwasang sila'y magkahawig Mga dumaraa'y hindi makaiwas Magbigay papuri, madalang ang pintas.

Lumipas ang panahon na laging gano'n Waring tatanda sila sa lugar na 'yon Ngunit isang araw, may taong dumating Ang isang binhi ay kinuha mandin.

Nagkahiwalay nga ang dalawang binhi Anupa't naiba ang tubo ng suwi. Ang isa'y naiwan sa malagong gubat Ang isa'y sa syudad, kinulong at sukat.

Sa gubat, ang naiwang binhi'y yumabong Naging puno, namunga't nagbigay silong Sa pagdaan pa ng maraming taon Naiwang binhi'y hinubog ng panahon.

Sa syudad, ang isang binhi'y binonsai Natigil ang paglaki't halos mamatay Kinulong sa salami't sanga'y tinalian Nagbigay-aliw sa mata ng iilan.

A ng Bisig ng Makata

Ang bisig ng makata ay pluma, tintang kumakalat sa lahat ng dako – naghahasik ng mga salitang mapagpalaya.

Ang kanyang bisig ay gamot gamot sa sugatang mga dibdib na winindang ng sistema sa lipunang may tunggalian ng mga uri.

Ito'y duyan ng mga bata ng mga batang biktima ng marahas na demolisyon sa tahanan ng mga maralita.

Ang bisig ng makata ay binhi ng palay na isinasabog sa mga pinitak, ito'y tabak na naghahawan ng mga damong-ligaw sa pilapil, ito'y karit na gumagapas sa naghihintay na ginintuang palay.

Ang kanyang bisig ay maso, tumitibag sa lumang establisimiyento at nagtatayo ng mga bagong gusali ng mga bagong gusaling maaari, maaaring pumasok ang lahat ng tao.

Ang bisig ng makata ay kalasag, pananggalang sa walang mata, walang matang batuta at trucheon ng mga pasista.

Ito'y baril na nagluluwal ng punglo ng mga punglong kikitil sa sinuman sa sinumang magtangkang pigilan ang kalayaan ng nag-aalsang taumbayan.

A NG MAKATA AY MANDIRIGMMA (KAY EMAN LACABA)

Mula sa kalunsuran, iniwan mo ang luho't layaw at tumungo sa kanayunan. Doon mo inialay ang iyong lakas, talino, at kakayanan. Doon, ang makata'y naging mandirigma ng bayan. Doon, dinama mo ang lupa, pinakinggan mo ang lawiswis ng mga dahon at huni ng ibon, nilusong ang batis, at karayan. A, ang makata'y di na nagsusulat lamang. Dinanas mo ang pang-aapi't pagsasamantala ng panginoong maylupa sa magsasaka. Hindi ka nanahimik, dininig mo sila. Ang kanilang hinaing ang naging punglo ng iyong panulat, na tumitimo sa puso ng babasa. Ang kanilang karanasa'y nilagyan mo ng mukha at iniharap iyon sa kanila. Nagising ang mga magsasaka. Hanggang isang tag-araw, ibinuwal ka ng bala ng mga pasista. Pumanaw ka ngunit nanatiling buhay pagkat ang mga sumunod sa iyo ay nakasumpong ng isang dakilang tanglaw.

VLADIMEIR B. GONZALES

S A ALAALA NG ISANG KASAMANG NAMATAY (KAY ROMULA SANDOVAL)

Ngayong ika'y namamahinga sa ilalim ng lupa, naalala kita. Kahit hindi ko alam kung kailan ka namatay, ni hindi ko namalayan na namatay ka na nga pala pagkat bagaman ika'y nasa ilalim, nakalibing sa ilalim ng lupa, may umaawit pa rin ng 'yong awit, naririnig ko ang iyong tinig sa kalsada, sa bundok, sa tubig, sa lahat ng dako ng daigdig.

Kasama, siguro'y alam mong mabubuhay ka, muli at muling uusbong ang ipinunla mong himig ang mga kataga mong iniukol sa mga tao; sa mga may bitbit na lambat sa mga may hila-hilang araro sa mga nagtitibag ng bato sa mga naghahain para may makain at sa mga nagtatayo ng bahay para may masilungan ang mundo. Siguro'y iniisip mo, o dapat kong sabihing ninyo, na hindi masasagkaan ang awit ng paglaya na nasa puso ng tao. Ngunit kasama, maniniwala ka ba na may kasama ka noong nakatayo ka pa na nagtakip ng mata at tainga? Oo, ayaw na nilang marinig ang awit. Nakalulungkot mang sabihin sila'y hindi na nababagabag sa lindol at ayaw na nilang dinggin ang mga kulog. Nakakahiya mang aminin

sa gitna ng sigawan sila'y natutulog at sa gitna ng kagutuman sila'y nagpapakabusog.

Gayunman, mahimbing ka, kasama, may nalulunod man at nalalango sa magagandang kataga, may mga tinig pa ring nagbabalita sa mga sakunang sumasalanta sa tao at umaawit para pawiin ang sakit na naramdaman mo at ng mga nauna pa sa iyo.

B AKIT TUMAAS ANG PRESYON NG DUGO NI KA BEL

"Nananawagan ako sa mamamayang Pilipino na labanan ang pahirap na diktadurya ni Gng. Arroyo. Ako ay nagsisikap na makalaya sa ilegal na pagkakakulong na ito, para makasama kayo sa mga laban sa loob at labas ng Kongreso."

-Rep. Crispin Beltran, bago siya ipasok sa Camp Crame para sa inquest ng kasong rebelyon.

Si Ka Bel. kilala ng marami- lalo na ng mga manggagawa, magsasaka't mga maralitang taga-lungsod – ay walang habas na dinakip at ipiniit sa paratang na nagpapasiklab ng rebolusyon. (Sa utos ng presidenteng baligtad ang pagkakilala sa kalayaan at demokrasya). Sa pinakahuling balita, tumaas daw ang presyon ng dugo ni Ka Bel, hindi sa sindak o ligalig -(sa pitumpung taon nang walang lubay na pakikibaka'y tinakasan na yata siya ng takot) kundi sa galit: kasalanan ba ang ipaglaban ang karapatan sa makatwirang sahod? Ang paglaban para sa mga nagbubungkal ng lupa at pagputol sa demolisyon? Ay! Palalong pinuno. Sagot sa kahirapa'y buwis sa hinaing ay bala at sinumang maghayag ng katotohanan ay walang salang bubusalan sa bibig. Ano'ng kabalintunaan? Ikinukulong ang nagtatanggol sa mamamayan.

At pinapaslang ang humihiyaw ng katarungan. Sa loob ng piitan si Ka Bel ay nagngingitngit, hindi pinanghihinaan ng loob. Igapos o ikulong man, walang magawa ang Estado sa patuloy na pagtakas ng kanyang galit sa mga taong sanhi ng pagkaduhagi ng minamahal niyang mga kauri.

S A MAKATA NG IKA-21 SIGLO

Ipinangangalandakan mo ang iyong husay sa paghabi ng mga salita, mula sa mga aklat na tumawid sa dagat ay naglubid ka ng buhangin. Nagpakadalubhasa ka sa pang-angkin ng daan libong danas ng mga nagbubungkal, ng mga inagawan at pinalayas sa sariling lupa, ng mga naghahalo ng semento, ng mga namamalakaya sa lamig ng magdamag; inangkin mo ang kanilang karanasan ngunit itinatwa mo ang kanilang mga mukha ang pagtulo ng kanilang pawis at dugo ngunit nang makita mo ang pangil na sanhi ng kanilang pagkaduhagi, nasindak ka't nanahimik. Ngayon ang makata'y may laman ang bulsa danga't may busal sa bunganga. Kung noon, ang tula'y gaya ng tinapay na para sa lahat, ngayo'y pinagbali-baligtad mo ito at binalutan ng mahika upang ang balana ay humanga. Ang tula ay napasaulap, lumilipad, lumulutang kasama mo. Makata, huwag kang palalo! Wala kang maisusulat na hindi maisusulat sa kasaysayan.

Daang Matuwid

Mula sa simula hanggang sa dulo napakatuwid ng daang ito. Sementado, aspaltado walang lubak, hindi mababalaho hindi nakakahiyang daanan ng chevy, crv o pajero ng kung sinong panginoon: panginoong maylupa, panginoon ng pulbura at droga diyos ng sugal at casino diyos ng mga mall, pabrika, pier, at iba pang negosyo, dito'y walang wang-wang walang sanggano o siga ang mga dumadaan dito'y pulos disenteng tao ang marunong makaramdam sa tunggalian sa hanay ng kanilang uri. Sa daang ito na ipinasadya ng Mahal na Pangulo ay maluwalhating nakapaglalakbay ang mga Roxas, Ayala, Sy, Villar, o sinumang nasa listahan ng Forbes magazine at higit sa lahat, ang mga Aquino.

S A GILID-GILID

Sa gilid-gilid ng daang matuwid sa kabila ng mga malalagong halama't malalabay na punong namumulaklak ng dilaw sa liblib, sa kubli ng paningin ng mga naglalakbay doong minanhid ng lamig at pagkaganid ay ang tanawing dinaig di makikita pagkat bawal tumawid ang mga sakada, mga magsasaka, katutubo mga yagit at patay-gutom ang mga nanlilimahid mga dayukdok bawal sa kalsada ang masakit sa mata nakahihiya kailanga'y maganda sa mga mata ng iilang pinagpala mahirap na baka sa kanyang pagbisita'y mapadaan dito ang Santo Papa.

S A ANIBERSARYO NG MASAKER SA HACIENDA LUISITA

Sampung taong ibinaon
sa limot ang lagim
pilit pinipi ang mga putok
ng punglo at mga palahaw
ng binibistay na mga sakada
mga katawang niluray
ang pagpaslang sa ngalan ng tubo
ang hanging may samyo ng asukal at dugo.

Sampung tao'y huwag ipagkamali nalimutan na ang pagduhagi sa mga martir na nahandusay para ang lupa'y maipamahagi.

Ang mga martir ay buhay sa dibdib – sa bungkalan, pumapagaspas ang malalagong dahon, ang pag-asa kumakaway ng pag-aalsa.

Hindi sa iyo magmumula ang pagbabago, Tulad ng inilako mo noong eleksiyon Dahil tapat ka sa pamilya mong asendero.

Nananatiling ang asyenda'y para sa inyo, Nandiyan pa rin ang stock distribution option – Hindi sa iyo magmumula ang pagbabago.

Nananatiling gutom ang kasama't obrero Habang angkan mo'y namamapak ng hamon Dahil tapat ka sa pamilya mong asendero.

Nagbibingi-bingihan, walang kakibu-kibo Sa palahaw ng dusa at mga demonstrasyon, Hindi sa iyo magmumula ang pagbabago.

Huwag kang magpanggap na tunay na makatao, Itigil ang pagsasabing lingkod ka ng nasyon Dahil tapat ka sa pamilya mong asendero.

Kaya huwag na huwag mong inaanunsiyo Na ikaw ang sagot at ngayon na ang panahon! Hindi sa iyo magmumula ang pagbabago Dahil tapat ka sa pamilya mong asendero!

Kung ika'y darating –
halimbawa'y sa aking bahay,
huwag ka nang kumatok
o tawagin pa ang aking pangalan
kung di ako sumagot
pumasok ka
sumingit sa ilalim ng pinto
sumuot sa bintana
bahala ka
basta't huwag mo na akong gisingin

kung ako'y sakay ng aking motorsiklo at nananakbo sa highway huwag kang mag-anyong aso na nakaharang sa daan o batang tumatawid naku po! kung ako'y iyong tatangayin gusto ko'y mabilis mga 150kph! kung darating ka basta ka na lang dumating ayos lang sa akin pagkat kalahati na lang ang aking pangarap hiniling ko noong kung darating ka sana'y tila isang punglo

SOLIMAN AGULTO SANTOS

sa ulo, sa puso, sa atay, sa pantog pero hindi iyon magaganap wala ako sa digmaan

kung darating ka ayos lang sa akin pagka't kalahati na lang ang aking pangarap

ANG MAY-AKDA

Tubong Hagunoy, Bulakan, si Soliman A. Santos ay mangingisdang nag-aral ng malikhaing pagsulat sa Unibersidad ng Pilipinas. Ang kanyang mga tula at maikling kuwento ay nalathala na sa iba't ibang publikasyon tulad ng Philippine Collegian, Ani, Kalasag, Palihan, Likhaan, Entrada, at iba pa. Nagwagi ng ilang gantimpala ang kanyang mga tula sa Gawad Rogelio Sikat at sa sentenaryo ni Ka Amado V. Hernandez noong 2003. Naging fellow siya sa tula sa 34th UP National Writers Workshop noong 1999. Kasalukuyan siyang nagtuturo ng panitikan at malikhaing pagsulat sa Politektikong Unibersidad ng Pilipinas at nagsisilbi bilang hepe ng Pre-press at Digital Printing Section ng PUP University Printing Press. Nagsusulat din siya ng mga balita at lathalain sa Pinoy Weekly, isang progresibong magasin.

"Ang mga tula ni Soliman Agulto Santos ay mabibisang aralin sa ekonomiyang pampulitika ng lumalalim at tumitinding mga ugnayang malapyudal sa kanayunan ng Pilipinas. . . Tumatagos ang kanyang malapitang pagdanas at pagkaunawa sa buhay ng mga mangingisda at magsasaka, hindi lamang sa bokabularyo kundi sa lalim ng pagkakabigkis ng mga metapora sa buhay na karanasan. Hindi matatakasan ang kanayunan sa syudad at hindi matatakasan ang syudad sa kanayunan."

DR. RAMON GUILLERMO

